

Je li rimska Certisija bila *caput viarum*?

UDK 930.27(497.5)

Izvorni znanstveni rad

Branka Migotti

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

Odsjek za arheologiju

U ovom radu autorica propituje značenje epigrafskog spomenika u kojem se spominje rimsko naselje Certisija. U polemici sa prominentnim svjetskim epigrafičarima, među kojima su neki smatrali kako je riječ o grobnom natpisu, autorica brani tezu da je natpis svakako javnog karaktera te da se, usprkos nedostatka autentičnih izvora, ne može isključiti čak ni mogućnost da je Certisija bila *caput viarum* u službenom smislu.

Ključne riječi: Certisa, Štrbinci, *caput viarum*.

Ovaj se rad izdvaja iz zadanog kronološkog okvira, odnosno vremena djelovanja Publija Kornelija Dolabele, rimskog namjesnika u provinciji Dalmaciji od 14. - 20. pos. Kr. On se, naime, bavi pitanjem proizišlim iz razmatranja podataka rimskih putopisnih izvora redigiranih u kasnoj antici i jednog kasnoantičkog natpisa. Usprkos tome, izabrana tema odnosi se na rimske prometnice i stoga je najuže povezana s Dolabelinim arheološko-povijesnim nasljeđem na dalmatinsko-panonskom prostoru.*

* Ovaj je rad prvobitno objavljen u *Godišnjaku Udruženja BATHINUS (Acta Illyrica) I/1*, Sarajevo 2017. (akta skupa *Godine razvoja i integracije – 2000 godina od namjesništva Publija Kornelija Dolabele u provinciji Dalmaciji*, održanog 14. i 15. studenoga 2014. u Sarajevu u organizaciji Udruženja BATHINUS i Odsjeka za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu). Najljepše zahvaljujem Uredništvu na ljubaznom dopuštenju da se rad objavi i u *Zborniku Muzeja Đakovštine*, u nepromijenjenoj verziji teksta, ali s citiranjem prilagođenim spomenutom časopisu.

Južnom Panonijom prolazile su dvije glavne prometnice u smjeru I-Z, koje su povezivale Italiju s istočnim provincijama Rimskoga carstva; jedna je slijedila desnu obalu rijeke Drave, a druga se protezala dolinom Save, prateći dijelom njenu lijevu, a dijelom desnu obalu. Prostor međuriječja bio je premrežen dijagonalnim lokalnim prometnicama, od kojih je jedna spajala Sisciju (*Siscia*/današnji Sisak) s Cibalama (*Cibalae*/današnji Vinkovci), kao dionica državne ceste Emona – Sirmium.¹ Na toj se cesti, 22 milje zapadno od Cibala, nalazilo naselje koje se u rimskim putopisnim izvorima od 2. do 7. stoljeća (*Claudii Ptolemaei Geographia*, *Itinerarium Antonini*, *Tabula Peutingeriana*, *Ravennatis anonymi Cosmographia*) spominje pod različitim nazivima: Κέρτισσα, Cirtisa, Cirtisia, Certis, Certisia.² (sl. 1) Različite varijante imena jednog te istog mjesta susreću se u itinerarima i kao posljedica pogrešaka kod prvobitnog sastavljanja i kasnoantičkih iskrivljavanja, ali i stoga što su itinerarski podaci do nas su doprli posredstvom srednjovjekovnih prijepisa.³ Srećom, postoji i epigrafski spomenik na kojemu je zabilježena kasnoantička verzija imena spomenutoga grada, *Certissia*, a datiran je u 2. polovicu 4. stoljeća ili na početak 5. stoljeća. Ime na njemu zabilježeno svojevrsna je kombinacija oblika koje donose Ptolemej (*Κέρτισσα*) i Anonim iz Ravene (*Certisia*).⁴ Kakogod bilo, prednost treba dati epigrafskom spomeniku kao izvoru prvog reda, što znači da je oblik *Certissia* jedina pouzdano posvjedočena varijanta naziva toga grada.

Točna lokacija Certisije još uvijek nije pouzdano ustanovljena, jer nije poznato mjesto nalaza spomenutog natpisa. Pronašla sam ga u Dijecezanskoj zbirci tadašnje Đakovačke i Srijemske biskupije 1998., u vrijeme prikupljanja

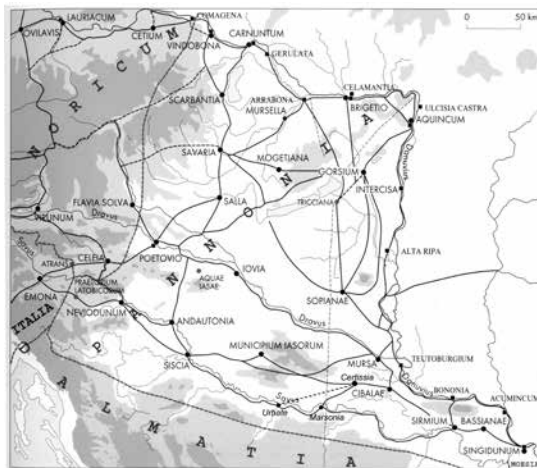
1 Sándor SOPRONI, Roads, *The Archaeology of Roman Pannonia* (eds. A. Lengyel, G. T. B. Radan), University Press of Kentucky, Lexington – Budapest, 1980., 209, fig. 6; Ivo BOJANOVSKI, Neki problemi prometne infrastrukture Brodskog Posavlja i Slavonije u antici, *Arheološka istraživanja u Slavonskom Brodu i Brodskom Posavlju*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 16, Zagreb, 1993. (1991.), 62–65; Marjeta ŠAŠEL KOS, Peter SCHERRER (eds.), *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia, Pannonia II, Situla 42*, Ljubljana, 2004., 9; Hrvoje GRAČANIN, Rimske prometnice i komunikacije u kasnoantičkoj južnoj Panoniji, *Scrinia Slavonica 10*, Slavonski Brod, 2010., 9–69.

2 Andreas GRAF, *Übersicht der antiken Geographie von Pannonien*, Peter Pázmány-Universität, Budapest, 1936., 52–53.

3 Nicholas REED, Pattern and Purpose in the Antonine Itinerary, *American Journal of Philology* 99/2, Baltimore, Maryland, 1978., 228, 241–242, 250–251; Mihály NAGY, Mogetiana, *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia, Pannonia II* (eds. M. Šašel, P. Scherrer), *Situla 42*, Ljubljana, 2004., 77. Primjerice, *Certissia* je na dva mjesta u Antoninovu itineraru zabilježena u različitim obliku: (Itin. Anton. Aug. 260, 9 (*Cirtisa*) i 268, 5 (*Cirtisia*).

4 *Κέρτισσα* (Ptol. 2, 26, 6, Taf. 5); *Certisia* (Rav. Anon. Cosmogr. 4, 19).

građe za izložbu o arheološkom nalazištu Štrbincima kod Đakova u SI Hrvatskoj, kao najvjerojatnijoj lokaciji Certisije.⁵ Ubikaciju Certisije na to nalazište opravdavaju i tamošnji arheološki nalazi i usmena predaja o štrbinačkom porijeklu spomenutog natpisa. Kakogod bilo, Certisija jedini sjevernohrvatski primjer rimskog naselja s epigrafskom potvrdom o svom postojanju, ali bez konačno utvrđene lokacije na terenu. Srećom, to za temu ovoga priloga nije od presudne važnosti.

Karta Norika i Panonije s označenim gradovima i cestama (prema Migotti 2012.)

S obzirom na to da bi podatak o eventualnom civitetu, odnosno naravi i pravnom statusu Certisije bio dragocjen u kontekstu teme ovoga rada, odnosno pitanja je li taj grad mogao biti i *caput viarum*, treba ustanoviti što o tome kažu izvori. U Antoninovu itineraru ime naselja navodi se bez apozicije, ali treba naglasiti da se oba puta spominje u odsječcima (260 i 268) u kojima apozicije ionako nema, za razliku od nekih drugih (129-131, 266) u kojima se spominju izrazi *mansio*, *castra* i *civitas*. Ovaj posljednji termin bio bi osobito indikativan, jer u Antoninovu itineraru on već ima kasnoantički smisao, opisujući civitet koji u to vrijeme otprilike označava samoupravni položaj kakav su prethodno uživali gradovi sa statusom kolonije i municipija.⁶ Ni *Tabula*

5 Branka MIGOTTI, Vrednovanje arheološke građe u svjetlu rimskodobnog i ranokršćanskog horizonta Panonije, u: B. MIGOTTI et al., *Accede ad Certissiam. Antički i ranokršćanski horizont arheološkog nalazišta Štrbinci kod Đakova*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1998., 89–115 ; Branka MIGOTTI, Je li rimska Certisija bila na Štrbincima kod Đakova?, *Zbornik Muzeja Đakovštine* 5, Đakovo, 2001., 77–95.

6 László BORHY, Überlegungen zur Änderungen des Begriffes *civitas* in der Spätantike, *Pannonica provincialia et archaeologia: studia sollemnia auctorum Hungarorum Eugenio Fitz octogena-*

Peutingeriana, redigirana vjerojatno u 2. polovici 4. stoljeća, ne pruža pouzdane podatke o upravnom položaju gradova.⁷ Na njoj je Certisija donesena bez vinjete, ali to nije nužno oznaka veličine, važnosti, ili pak municipalnog statusa grada.⁸ O tome, primjerice, izričito svjedoče dva panonska municipija, *Bassianae* i *Scarbantia*, oba prikazana bez uobičajene vinjete.⁹ Certisija je kao kasnoantička *civitas* potvrđena tek na izmaku antike, s obzirom na to da ju donosi Anonim iz Ravenne, bez obzira na prijepore oko datiranje toga izvora.¹⁰ Sve u svemu, pisani izvori škrti su konkretnim podacima o upravnom statusu Certisije, ali su jasni u pitanju njena smještaja na cesti Emona – Sirmium. Srećom, u Antoninovu itinerara (268) stoji i jedan podatak dragocjen u ovome kontekstu, da se, naime, u Certisiji od glavne prometnice Emona – Sirmium odvajala cesta koja je spajala Panoniju s Dalmacijom, odnosno njenim glavnim gradom Salonom (*Salonae*, današnji Solin kod Splita).¹¹ Iz toga proizlazi da je Certisija bila raskrižje putova, u ovom slučaju *bivium*.

-
- rio dedicata* (Hrsgg. Á. Szabó, E. Tóth), Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2003., 415–424. Nastanak Antoninova itinerara datira se na početak 3. stoljeća, a njegova redakcija na kraj 3. ili na početak 4. stoljeća: Wilhelm KUBITSCHKEK *Itinerarien, Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (Hrsgg. A. F. Pauly, G. Wisowa), Band IX/2, Stuttgart, 1916., 2308–2363; N. REED, n. dj. (bilj. 3), 229-230; M. NAGY, n. dj. (bilj. 3), 77.
- 7 Ljubica PERINIĆ, Izvori o Certisiji, u : B. MIGOTTI *et al.*, *Accede ad Certissiam. Antički i ranokršćanski horizont arheološkog nalazišta Štrbinci kod Đakova*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1998., 83-86.
- 8 The Tabula Peutingeriana, a Roman Road Map – Euratlas, Section 5: http://www.euratlas.net/cartogra/peutinger/5_campania/campanie_6_1_fr.html (zadnji pristup: 26. rujna 2014.). O nedosljednom označavanju gradova prema statusu vidi Bennet SALWAY, *Travel, itineraria and tabularia, Travel and Geography in the Roman Empire* (eds. C. Adams, R. Laurence), Routledge, London – New York, 2000., 44-47.
- 9 Scarbantia: The Tabula Peutingeriana, a Roman Road Map – Euratlas, Section 4: http://www.euratlas.net/cartogra/peutinger/4_picenum/picene_3_1_fr.html
Bassianae: The Tabula Peutingeriana, a Roman Road Map – Euratlas, Section 6, Section 7: http://www.euratlas.net/cartogra/peutinger/5_campania/campanie_6_1_fr.html;
http://www.euratlas.net/cartogra/peutinger/5_campania/campanie_7_1_fr.html (zadnji pristup: 26. rujna 2014.)
- 10 Endre TÓTH, Provincia Valeria Media, *Acta Archaeologica Scientiarum Hungarica* 41, Budapest, 1989., 207; Slobodan ČAČE, *Civitates Dalmatiae* u „Kozmografiji” Anonimnog Ravenjanina, *Diadora* 15, Zadar, 1993., 348; Hrvoje GRAČANIN, *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. stoljeća do konca 11. stoljeća)*, Plejada d.o.o., Zagreb, 2011., 233-249.
- 11 Itin. Anton. Aug., 129-131; S. SOPRONI, n. dj. (bilj. 1), 209, 215, fig. 6; Massimiliano PAVAN, *Dall' Adriatico al Danubio, Saggi e materiali universitari* 17 (a cura di M. Bonamente, G. Rosada), Editoriale Programma, Padova, 1991., 482.

Sada je potrebno usporediti kako se u saznanja iz pisanih izvora uklapaju podaci iz prije spomenutog natpisa, koji ću, s obzirom na to da je već objavljen, na ovome mjestu predstaviti u sažetom obliku.¹² Uklesan je na mramornoj ploči trapezoidnog oblika, sačuvanoj u veličini 28 x 20 x 3-3,5 cm, s vidljivim lomovima na sve četiri strane. Poviše natpisa uklesan je monogramatički križ (sl. 2 a, b). Sudeći prema sačuvanom dijelu natpisa i položaju križa, ukupna širina ploče vjerojatno je iznosila oko 45-50 cm, dok se njena duljina ne može procijeniti. Djelomično su sačuvana tri retka natpisa, te neznatni dio četvrtoga. Sačuvani dio teksta, moguće sastavljen u heksametrima, čita se lako jer su riječi pretežno cjelovite; kudikamo je zagonetniji njegov smisao. Usprkos, tome, i danas bih, uz jedan dodatak koji ću navesti na kraju, ostala pri čitanju i minimalnoj restituciji koje sam ponudila i kod preliminarnе i kod naknadne objave natpisa:

[--- a]ccede ad Certissia[m ---]
[---] memor cupias [---]
[---] est caput v[iarum ---]

[... pristupi u Certisiju, sjećajući se poželi, (ona) je ishodište cestâ]

*Natpis o Certisiji, Muzej Đakovštine Đakovo,
a: fotografija (N. Kobasić), b: crtež (M. Pavlović).*

12 Preliminarna objava: B. MIGOTTI, n. dj. (bilj. 5), 112 (kat. 204, str. 70-71), a ondje ponudeno čitanje preneseno je, bez dodatnog komentara, i u *L'Année épigraphique* 2002., 1177. Natpis je konačno objavljen u specijaliziranom austrijskom časopisu za ranokršćansku arheologiju (B. MIGOTTI, Die rätselhafte Inschrift über die christliche Stadt Certissia, *Mitteilungen der Christlichen Archäologie* 18, Wien, 2012., 9-20), s naglaskom na kršćanskom obilježju toga nalaza i njegova pretpostavljenog smještaja i religijskog značenja u kontekstu grada Certisije.

U mojem viđenju restituirana sintagma *caput viarum* nije uopće bila dvojbena, a u hrvatskoj arheologiji općenito je prihvaćena.¹³ Premda ni povijesni izvori ni arheološki nalazi ne potvrđuju Certisiju kao ishodište cesta (*caput viarum, caput viae*), navedenu sintagmu predložila sam pri djelomičnoj restauraciji teksta oslanjajući se na podatak da je taj grad bio *bivium*, doživljavajući je kao potvrdu itinerarskog navoda da se u Certisiji cesta Emona – Sirmium račvala prema jugu.¹⁴ Međutim, restitucija *caput v[ia]rum ---* pokazala se za izvjestan krug evropskih znanstvenika neprihvatljivom i sama po sebi i na razini tumačenja natpisa u cjelini. Ja ga naime vidim kao javni građevinski natpis, ali ne u užem smislu, jer se ne odnosi na građevinu u koju je bio uzidan, a o naravi koje možemo samo nagađati. On je svojevrsna kombinacija pohvale gradu, povijesno-topografskog podatka i turističke promidžbe, izrazito pjesnički intonirana – suvremenim rječnikom najprikladnije bi se svrstao u domenu kulturnog turizma.¹⁵ Pritom sam isključila mogućnost da bi posrijedi bio epitaf, kako mi je još 1998. u prepisci sugerirao jedan od vodećih evropskih epigrafičara Denis Feissel. Kolikogod da je veliko moje poštovanje prema njegovoj stručnosti, osobito u svjetlu činjenice da epigrafija nije moja specijalnost, u natpisu o Certisiji nisam uočila ni jednog pouzdanog elementa za prosudbu o epitafu. Ponukana tom dvojbom, smatrala sam da je prije konačne objave natpisa i argumentacije moga viđenja natpisa o Certisiji potrebno još jednom zatražiti mišljenje epigrafičara. S tom namjerom stupila sam u kontakt s britanskom epigrafičarkom Marguerite Hirt, koja je pokazala izniman interes za taj natpis. Nakon izrazito pomnog proučavanja i analiziranja, i ona je izišla sa zaključkom da je posrijedi epitaf.

Kako ni ovoga puta nisam bila u stanju prihvatiti takvo tumačenje, trenutak je da svoju argumentaciju izložim detaljnije. Dakle, u natpisu nedostaje bilo kakav spomen pokojnika (godine života, datum smrti, vrline, i slično) ili uobičajena fraza (*bonae memoriae, benemerenti, in pace*, i slično). Kad

13 H. GRAČANIN, n. dj. (bilj. 1), 36; Ivan MILOTIĆ, *Rimska cestovna baština na tlu Hrvatske*, Hrvatsko društvo za ceste VIA-VITA, Zagreb, 2010., 426.

14 B. MIGOTTI, n. dj. (bilj. 12), 13. Nije nađen miljokaz koji bi svjedočio o računanju udaljenosti od Certisije i tako ju potvrdio kao *caput viae*.

15 Višeznačnost u kategorizaciji natpisa uobičajena je pojava; primjerice, građevinski natpisi često su istovremeno počasni, a moguće i povijesni, odnosno topografski. Usp. Pasquale TESTINI, *Archeologia Cristiana*, Desclée, Roma, 1958., 466; Jas ELSNER *The Itinerarium Burdigalense: Politics and Salvation in the Geography of Constantine's Empire*, *The Journal of Roman Studies* 90, London, 2000., 184–185; B. SALWAY, n. dj. (bilj. 8), 52.

bismo i uzeli u obzir mogućnost da su takvi podaci bili u izgubljenome dijelu natpisa, početak s topografskim elementima, i to takvima koji se uopće ne odnose na pokojnika nego pozivaju prolaznika da dođe u grad, predstavljao bi krajnje neuobičajenu kompoziciju epitafa, bez usporedbi u latinskoj grobnoj epigrafiji. Osnovna frazeološka osobina razmatranog natpisa obraćanje je u imperativu i konjunktivu 2. lica jednine, a u sadržajnom smislu to je donošenje topografskog podatka. Istina je da se takva kombinacija susreće i kod ranokršćanskih grobnih natpisa. Međutim, topografski podaci na grobljima, a osobito u središtima mučeničkog kulta, u pravilu su povezani s pokojnikovim podrijetlom ili njegovim grobom, odnosno s orijentacijom u kretanju na grobljima.¹⁶ Ovdje pak imamo poziv namjerniku da dođe u jedan grad, za koji ne postoje indicije da je mogao biti poznato središte martirijalnog kulta. Sugestija epigrafičara da bi riječ *memor* u drugome retku bila osobno ime (*Memor*), malo je vjerojatna. Takva pretpostavka imala bi smisla samo kad bi se to ime odnosilo na pokojnika. Međutim, u ovome kontekstu ono bi se moralo odnositi na prolaznika, a ne na pokojnika, jer su prva dva retka teksta povezana rečeničnim smislom koji im daju upotrijebljena vremena, odnosno načini: imperativ u prvome retku i konjunktiv u drugome. Ali, zašto bi sastavljač natpisa u početnoj rečenici poticao nekoga da dođe u Certisiju, da bi mu se obratio imenom tek u drugome retku, i to u nečijem epitafu? U kontekstu pretpostavke o epitafu M. Hirt sugerirala je da bi riječ *memor* mogla biti skraćena verzija izraza *memoria*.¹⁷ Međutim, ne čini mi se vjerojatnim da bi na natpisu u kojemu inače nisu korištene kratice, niti se to očekuje s obzirom na oblik u stihovima, jedna riječ bila skraćena, i to na neuobičajen način.¹⁸ Zbog svega toga vjerojatnije je da je riječ *memor* pridjev, smisljeno povezan s glagolom koji slijedi. Prema tome, prijevod *ti koji se sjećaš, poželi (poželio bi)* mogao bi se razumjeti u kontekstu nastavka poput *ostati, ponovo doći, hvaliti* (Certisiju), i slično. Toliko o epitafu. S druge strane, usporedbe s građevinskim natpisima kudikamo su uvjerljivije, jer i među njima ima onih koji hvale

16 B. MIGOTTI n. dj. (bilj. 12), 14, bilj. 28.

17 Treba napomenuti da su na kršćanskim metričkim natpisima kratice razmjerno rijetke, a u pravilu se kratae one riječi koje se kratae i u proznim natpisima, primjerice *Christus*, ili pak neke formule, poput *p(lus) m(inus)*, *v(ir) c(larissimus)*, i slično: Carl Maria KAUFMANN, *Handbuch der altchristlichen Epigraphik*, Herdersche Verlagsbuchhandlung, Freiburg im Breisgau, 1917., 341–387.

18 Ime *Memor* inače je poznato u klasičnoj i kršćanskoj antroponimiji: Iiro KAJANTO, *The Latin Cognomina*, Helsinki, 1965., 255.

grad ili spomenik koji opisuju.¹⁹ Premda treba naglasiti da natpis o Certisiji i u tom okviru ostaje jedinstven u izričaju i formulacijama, mislim da njegova javna (građevinska, putopisna) narav ne bi smjela biti upitna.

Upravo u jeku prepiske s M. Hirt, pojavila se sretna okolnost u kojoj se natpis mogao predstaviti širem krugu epigrafičara, s mogućnošću neposredne rasprave. Naime, na Fakultetu klasične filologije Sveučilišta u Cambridgeu (Faculty of Classics, University of Cambridge) godišnje se održavaju tzv. epigrafske subote, manji skupovi na kojima ugledni britanski epigrafičari i doktorandi raspravljaju o različitim temama. S obzirom na zagonetnost natpisa o Certisiji, M. Hirt zamolila me za dopuštenje da pročita moj tekst o tome natpisu, kao i svoje zaključke o njemu, odnosno da auditorij upozna s problemom i dvojabama oko restituiranja, čitanja i tumačenja, i pozove na raspravu o tome. Rezultati rasprave na Epigrafskoj suboti u ožujku 2011. odnosili su se na različite detalje, od kojih ću ja na ovome mjestu iznijeti samo one koji su važni za naš kontekst. Nešto malo više od polovice sudionika izjasnilo se da je natpis građevinski, a ne grobni, što za mene možda nije bio priželjkivani ishod, ali ipak zadovoljavajući. S druge strane, beziznimno su se složili da je neprihvatljivo restituirati frazu *caput viarum*, i to iz više razloga. Prvi je taj što nema dokaza da je *Certissia* bila *caput viarum* u užem, prometnom smislu riječi, s obzirom na to da ju kao takvu ne spominju izvori i da nije nađen miljokaz koji bi to potvrdio. Nadalje, spomenuta fraza nema epigrafskih paralela ni u Panoniji ni igdje drugdje. Konačno, izraz *caput viarum* poremetio bi metriku stiha, ali taj razlog nije naveden kao odlučujući, jer nepoštivanje metrike nije neuobičajeno kod natpisa u stihovima. Osim toga, zamijenimo li ponuđenu frazu s *caput v(iae)*, o čemu će biti riječi niže u tekstu, taj argument gubi na vrijednosti. Kakogod bilo, predložena restitucija procijenjena je kao neprihvatljiva, premda nije ponuđena uvjerljivija alternativa, ni u kontekstu javnog, a ni grobnog natpisa. Varijante koje je prethodno ponudila M. Hirt odnose se na grobni kontekst, ali se meni ne čine uvjerljivima: 1. *caput v[er-sus/ersorum]*, u smislu upućivanja na to da početak svakog stiha ima značenje; 2. *caput V[...]*, kao ime sveca na čije bi se relikvije odnosio natpis; 3. *caput v(iae)* kao sinonim za grad Rim (*caput mundi*).

Nakon jednoglasnog odbijanja izraza *caput viarum*, dobila sam savjet da se za mišljenje obratim Péteru Kovácsu, uglednom mađarskom epigrafičaru i

19 B. MIGOTTI, n. dj. (bilj. 12), 14, bilj. 32.

uredniku za panonske miljokaze u CIL-u XVII. Mišljenje P. Kovácsa, koji je i sa svoje strane istaknuo da je natpis jedinstven i važan, bilo je pravi melem nakon tolikih raspravi, sumnji i neizvjesnosti. Istini za volju, i on je radi oblika natpisa, odnosno ploče, prvo pomislio na epitaf, ali ga je tekst razuvjerio. Osim toga, i najvažnije, P. Kovács potpuno se složio s mojom restitucijom *caput viarum*, uz obrazloženje da je gotovo siguran da je *Certissia* bila *civitas* i u 4. stoljeću, a da je svaka *civitas* mogla biti i *caput viarum*. Znakovito je da se između gradova potvrđenih u Panoniji kao *capita viarum* natpisima (*Roma, Savaria, Scarbantia, Vindobona, Carnuntum, Brigetio, Aquincum, Sirmium*), nalazi i *Bononia / Malata* (Banoštor u Srbiji), manje važno naselje koje je u kasnoj antici postalo vojničko uporište na Dunavu. Isto tako, jedan panonski miljokaz mjeri udaljenost od noričkog Atranta (*Atrans*, Trojane u Sloveniji) na granici s Italijom.²⁰ Spomenuta dva grada mogla su, u smislu civiteta, biti samo kasnoantičke *civitates*, dakle kao i Certisija.

S obzirom na gore iznesene dvojbe i različita mišljenja, u zaključnom razmatranju iznijela bih svoje razloge za viđenje Certisije kao ishodišta putovanja, osobito u svjetlu podatka da u postojećem korpusu rimskih natpisa to naselje nije bilo potvrđeno kao takvo, a da je nedvojbeno riječ o manjem gradu, objektivno manje važnom od većine prije spomenutih potvrđenih *capita viarum* u Panoniji. Sintagma *caput viarum* u natpisu o Certisiji mogla je nastati kao izraz svojevrstne slobode u izražavanju sastavljača teksta. Hoteći naime prikazati grad u najboljem svjetlu, mogao je svjesno ili nesvjesno pretjerati u prikazivanju njegove prometne uloge i shodno tome, važnosti u široj okolini.²¹ Prema tome, ako Certisija i nije bila *caput viarum* u službenom smislu prometne regulacije cesta i njihova itinerarskog obilježavanja miljokazima, bila je to u smislu stvarnih prostornih komunikacija, s obzirom na to da se pojam *bivium* u širem smislu semantički preklapa s onim *caput viae*.²² Stoga,

20 E-mail prepiska tijekom 2011. O Bononiji vidi Maja ĐORĐEVIĆ, *Arheološka nalazišta rimskog perioda u Vojvodini / Archaeological sites from the Roman period in Vojvodina*, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Beograd, 2007., 65-66, a o Atrantu Gordon J. LAING, *Roman Milestones and the Capita Viarum, Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, vol. XXXIX, Baltimore, Maryland, 1908., 34; Irena LAZAR, *Celeia, The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia, Noricum* (eds. M. Šašel Kos, P. Scherrer), *Situla* 40, Ljubljana, 2002., 72.

21 Uloga *caput viarum* naime svjedoči o važnosti naselja u političkom, etničkom, vojničkom, prometnom, trgovačkom, gospodarskom ili nekom drugom pogledu: Warwick RODWELL, *Milestones, Civic Territories and the Antonine Itinerary, Britannia*, vol. 6, London, 1975., 15, 34.

22 *Thesaurus Linguae Latinae*, vol. III (1906-1912), B. G. Teubner, Lipsiae., s. v. *Caput*, 411. O službenoj naravi gradnje rimskih cesta i upravljanja njima, uključujući održavanje i obilježavanje

kao *bivium*, Certisija je automatski bila *caput viae*. S obzirom na približno preklapanje pojmova *bivium* i *caput viae*, prvotno čitanje teksta, izloženo na početku ovoga rada, promijenila bih samo u tome detalju:

[--- a]ccede ad Certissia[m ---]
[---] memor cupias [---]
[---] est caput v[iarum ---] ili v[iae]? ---]

[... pristupi u Certisiju, sjećajući se poželi, (ona) je ishodište cestâ ili ceste²³]

Usprkos svemu, ne može se isključiti ni mogućnost da je Certisija bila *caput viarum* i u službenom smislu, odnosno točka od koje se mjerila udaljenost ceste do rijeke Save, odnosno nešto južnije, do granice s provincijom Dalmacijom. Naime, sustav ustanovljavanja *capita viarum* nije bio jedinstven. Ishodišta cesta negdje su pretežno bili samo veliki (glavni) gradovi, a drugdje, osobito u udaljenijim provincijama, to je mogao biti i veći broj naselja na razmjerno malom prostoru, tako da je pojedino naselje imalo ulogu *caput*-a samo na vlastitom prostoru do granice s područjem susjednog grada, ili pak do susjedne provincije ako se nalazio u blizini takve granice.²⁴ Na mogućnost da je Certisija bila *caput viae (viarum)* u pravom smislu upućuje činjenica da je jedna od nekolicine cesta koje su iz Salone vodile prema unutrašnjosti Dalmacije, završavala na rijeci Savi, u Serviciju (*Servitium*, Gradiška). Pretpostavlja se da se ta prometnica, prije izbijanja na Savu, račvala u dva kraka, zapadno prema Serviciju, a istočno prema *Urbate* (neutvrđeno mjestu u današnjoj Bosni i Hercegovini, moguće Srbac). Potonje je mjesto točka na kojoj je završavala cesta koja je iz Certisije vodila prema Savi, prolazeći preko Marsonije (Marsonia/Marsunnia, Slavonski Brod) i prelazeći, prema pretpostavci I. Bojanovskog, na desnu obalu rijeke kod Slavenskog Kobaša.²⁵

vanje, vidi J. LAING, n. dj. (bilj. 20), 20, 32; Ray LAURENCE, Afterword: travel and empire, *Travel, itineraria and tabularia, Travel and Geography in the Roman Empire* (eds. C. Adams, R. Laurence), Routledge, London – New York, 2001., 171–172; B. SALWAY, n. dj. (bilj. 8), 38.

23 Pritom svakako treba naglasiti da formula *caput viae* ovdje nema značenje koje je M. Hirt predložila u kontekstu tumačenja natpisa kao epitafa, dakle kao sinonim za grad Rim (vidi u tekstu).

24 G. J. LAING, n. dj. (bilj. 20), 15–34.

25 Ivo BOJANOVSKI, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Djela Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, knj. XLVII/2, Sarajevo, 1974., 43, 99, 126–127; I. BOJANOVSKI, n. dj. (bilj. 1), 63; H. GRAČANIN, n. dj. (bilj. 1), 36, 53.

Prema tome, dok je Salona bila *caput viarum* za pravce u okviru provincije Dalmacije, Certisija je mogla imati tu ulogu za panonski nastavak jedne od tih cesta.²⁶

Ne znamo pouzdano kada je odsječak ceste od Certisije prema provinciji Dalmaciji sagrađen. Prema pretpostavci Ive Bojanovskog, važnost te prometnice porasla je u kasnijem principatu.²⁷ S druge strane, Antoninov itinerar, na kojemu se ona spominje, redigiran je u kasnoj antici, a kasnoantički je i natpis u kojemu se taj grad spominje kao *caput viarum*. Ako je Certisija uistinu bila na Štrbincima kod Đakova, što je veoma vjerojatno, onda i arheološka građa potvrđuje da je njena važnost porasla u kasnoj antici.²⁸ Budući da nema dvojbe da se cvat tog naselja dobrim dijelom temeljio upravo na prometnom smještaju, mogli bismo takve prilike opisati kao naknadnu, kasnoantičku panonsku kontekstualizaciju Dolabelinih ostvarenja na planu cestogradnje u provinciji Dalmaciji.

SUMMARY

Branka Migotti

WAS ROMAN CERTISSIA A *CAPUT VIARUM*?

There was a settlement on the south-Pannonian road Siscia – Cibalae (modern-day Sisak and Vinkovci) that was in the Roman travel documents from the 2nd–7th centuries (*Claudii Ptolemaei Geographia*, *Itinerarium Antonini*, *Tabula Peutingeriana*, *Ravennatis anonymi Cosmographia*) recorded under various names: Κέρτισσα, Cirtisa, Cirtisia, Certis, Certisia. On a fragmentary marble inscription from the 2nd half of the 4th- early 5th centuries, the form Certissia was inscribed. The find spot unfortunately remains unknown, but the closest candidate is the site of Štrbinci near Đakovo in NE Croatia. The inscription reads: [--- a]ccede ad

26 U natpisu o gradnji (CIL III 3198 a = 10156; CIL III 3200), cesta *Salona – Servitium* određuje se kao *a colonia Salonitana ad fines provinciae Illyrici*. Budući da granica između provincija Panonije i Dalmacije nije bila na Savi nego južno od nje, pretpostavlja se da se izraz *ad fines provinciae Illyrici* ne odnosi na administrativnu nego na geografsko-etnografsku granicu: I. BOJANOVSKI, n. dj. (bilj. 25), 43.

27 I. BOJANOVSKI, n. dj. (bilj. 1), 63.

28 Usp. bilj. 5.

Certissia[m ---]/[---] memor cupias [---]/[---] est caput v[iarum ---] ili v[iae? ---] / ----- A possible translation goes: ... come to Certissia and, remembering, make a wish ... here is a *caput viarum* or *caput viae*.

A mention of the administrative status of Certissia, which would support an official *caput viarum* there (the point from which distances were measured) is missing from the written documents. On the other hand, the Antoine Itinerary supplies an invaluable piece of information, that namely, it was exactly in Certissia that a road branched off from the main route Emona – Sirmium (modern-day Ljubljana / Slovenia and Sremska Mitrovica / Serbia) towards Dalmatia and its capital Salonae (modern-day Solin on the eastern Adriatic coast). This means that Certissia was at least a crossroads, if not exactly a *caput viarum*. It was exactly on the basis of this fact that I ventured the restoration *caput v(iarum)* or *caput v(iae)* in my previous discussions of the abovementioned inscription. It was extensively discussed in an early Christian context (Migotti 2012). On the contrary, in this paper the stress is put on the nature of the inscription and the arguments in favour of the restoration *caput viarum*. This was provoked by the fact that, while the presumption of the public inscription, as well as the reading, restoration and interpretation of the Certissia inscription, were accepted in Croatian archaeology, they were rejected in some foreign scholarly circles, who decided that the inscription was in fact an epitaph, and the restoration *caput viarum* incorrect. However, the idea of an epitaph should be refused on a couple of grounds. The first one is the lack of convincing parallels even among early Christian epitaphs conveying itinerary data. Secondly, the Certissia inscription starts with the praise to the town, addressed to the passer-by, with no mention of the deceased in the first part of the inscription, while such mention should figure most oddly in the remainder of the text. Accordingly, the inscription should have been public, most probably related to a building of an unknown kind. Furthermore, at least two arguments corroborate the possibility of the restitution *caput viarum*, the first being the administrative status of Certissia. Although *capita viarum* were in most cases larger towns of some importance, this was not a *sine qua non*, as in Late Antiquity even smaller *civitates*, such as Certissia must have been, could have assumed such role. Another argument is the fact that one of the roads that led from Salonae towards the inner of the province of Dalmatia ended in Servitium (modern-day Gradiška, Bosnia and Herzegovina) on the right bank of the River Sava. It has been supposed that this road, before reaching the Sava, split in two directions: westwards to Servitium and eastwards to Urbate (unidentified place in Bosnia and Herzegovina, possibly Srbac). The latter place was the point at which the road from Certissia to the River Sava ended. Therefore, while Salonae was a *caput viarum* for the routes within the province of Dalmatia, Certissia could have performed such role for a Pannonian extension of one of Dolabella's Dalmatian roads.

Key words: Certisa, Štrbinci, *caput viarum*.